

ՅԱՅՏՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ ԸՍՏ ՓԻԼՈՆԻ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԻՆՔ ՈՒՐԱՑՈՂՆԵՐԸ

Գ

Իբրև ներկայացուցիչ հակառակորդներ Ս. Գրական իմաստասիրության, առհնեք երեք իմաստասերներ, մէկը Ժէ. Գարէն՝ Սքինոզա, միւսը ԺԸ. Գարէն՝ Հյուսմ և եր-
րորդը ԺԹ. Գարէն՝ Ճոն Սթիւրտ Միլլ, և թող մեզմէ իւրաքանչիւրը ընտրէ ուրիշ մը ներկայ Գարէն:

Իւլյորն ալ՝ կը մերժեն Յայտնութիւնը: Անոնց պատճառաբանութիւնը պարզ տար-
բերակներն են բանաձևերու անոնց՝ որոնց Փիլոն ներկայացուց իբրև ակարբիչառներ. բանաձևեր՝ հիմնուած նմանաբանութեան վրայ, թէ բաներ՝ որոնք կարգ մը պարա-
գաներու մէջ նման են իրարու, պէտք է որ նման ըլլան միւս բոլոր պարագաներուն ալ: Յունական զիջարանական նմանաբա-
նութեան փոխարէն՝ կիրարկուած Փիլոնի ժամանակակից ակարբիչառ քննադատնե-
րու կողմէ, Սքինոզա կը կիրարկէ «Քորանի կամ բանաստեղծներու տրամաթիւք պատ-
մութիւններուն, և կամ պարզ քրոնիկնե-
րուն նմանաբանութիւնը»⁽²⁷⁾:

Հյուսմ կը կիրարկէ ակարբական նմանա-
բանութիւնը մուսուլմանի և իր յաջորդ-
ներուն հրաշապատումներուն մէջ, ինչպէս նաև յունական, չինական և կաթողիկ հոսով-
մէական հեղինակներու մէջ⁽²⁸⁾: Ճոն Սթի-
ւրտ Միլլ կը վաւերացնէ⁽²⁹⁾ Հյուսմի ըսածը և կ'աւելցնէ երկար և խոր փաստարկու-
թիւն մը, ցոյց տալով որ յառաջադրուած փառքը Յայտնութեան, պիտի չընդունուէր Անգլիական դատարանէն:

Ասոր դիմաց ենթադրեալ հակաճառողը ի նպատակ Ս. Գրական իմաստասիրութեան պիտի ըսէ — նոյն հին պատմութիւնը, ու-

րուն իբրև միակ պատասխան պիտի կըրկ-
նենք Փիլոնի ըսածները միայն:

Սքինոզա և Հյուսմ կը մերժեն Աստուծոյ անհունութիւնը այն իմաստով որ Աստուած անիմանալի է:

Սքինոզա իր մերժումը կը բանաձևէ այսպէս. — «Մարդկային բանականութիւնը ունի բաւարար գիտութիւնը յաւիտեանական և անհուն Աստուծոյ էութեան»⁽³⁰⁾, Բանա-
ձևը, որով ան հասած է այս եզրակացու-
թեան, ուղղակի և բացայայտօրէն հաստա-
տած չէ. զայն կարելի է մեկնել այսպէս. —

Սքինոզա կը սկսի նախ ինքզինքին հարցնելով. — Ի՞նչ կ'իմանան Ս. Գրական իմաստասերները ըսելով թէ Աստուած ա-
նըմբոնելի է: Անոնք ըսել կ'ուզեն անշուշտ որ Ան չի կրնար ենթակայ ըլլալ որեւէ սահ-
մանումի: Եւ ի՞նչ կը հասկնան սահմանում ըսելով: Անոնք կ'ընդունին անշուշտ Արիս-
տոտէլեան բանաձևը սահմանումի որ կը կայանայ ընդհանուրի (genus) և մասնաւորի (specific) տարբերութեանց վրայ և որ գե-
րագատուած է սահմանելիէն և անոր պատ-
ճառէն⁽³¹⁾:

Սքինոզա կ'աւելցնէ այս տեսակի սահ-
մանումի զբոս որում անիկա պէտք է պա-
րունակէ անմիջական պատճառը»⁽³²⁾, որով կիրարկելի՝ ստեղծուած բաներու միայն⁽³³⁾: Այս իմաստով է որ Սքինոզա կ'ընդունի Աստուծոյ անսահմանելիութիւնը և հետեա-
րաբ Անոր անըմբոնելիութիւնը, աւելցնելով թէ սխալքանչիւր գոյացութիւն բացարձա-
կապէս անհուն էր⁽³⁴⁾. այս սահմանումով կը յառաջագրէ իր տեսակէտը Աստուծոյ անսահմանելիութեան և անըմբոնելիութեան

(27) Eth., II, Prop. 47.

(28) De Anima II, 2, 413a, 15, Anal. Post. II, 10, 93b, 38ff.

(29) Short Treatise I, 7, 9.

(30) Tractatus de Intellectus Emendatione 96 ff. (Op., ed. Gebhardt, II, p. 35).

(31) Eth. I, Prop. 8.

(27) Tractatus Theologico-Politicus 5 (Op., ed. Gebhardt, III, p. 79 ll. 19-20).

(28) An Inquiry Concerning the Human Understanding X, 2 (Philosophical Works, 1854, IV, p. 138).

(29) «Theism, Part IV., Revelation», in Three Es-
says on Religion, New York, 1878, p. 217.

մասին⁽⁸⁵⁾։ Բայց Աստուած, ըստ Սբինոզայի, անմիջականորեն կը ճանչցուի հրրորդ գիշտութիւնով մը՝ Յայտնատեսութեամբ — որովհետեւ Աստուած տնտեսող ըլլալով, Ան որ ինքն իր մէջ ինքն իր պատճառն է միզի կը ճանչցուի ուղղակիորեն ինքն իրմով։ Այս իմաստով անիկա կ'ընդունի թէ մարդկային բանականութիւնը ունի բաւարար գիտութիւն յաւիտեանական և անհուն Աստուծոյ էութեանը⁽⁸⁶⁾։ Այստեղ Սբինոզա ասպարէզ կը կարդայ Ս. Գրական իմաստասէրներուն, ըսելով. — «Գրեք կ'ըսէք թէ Աստուծոյ գոյութիւնը կարելի է յայտնաբերել ի յետագունէ (a posteriori) և նոյն կ'ըսէք թէ իր գոյութիւնը կարելի է ճանչնալ, մինչդեռ իր էութիւնը անձանօթ կը մնայ։ Ես կ'ըսեմ թէ իր գոյութիւնը կարելի է ճանչնալ ի յատկագունէ (a priori) և իր էութիւնը աւելի պակաս ճանաչելի է»։ Ասոր կ'ենթադրեմ որ մեր հնրեղը պիտի պատասխանէր թէ անոնց որոնք Սբինոզա կ'ուզէ իր խօսքը պիտի մերժեն այն գաղափարը թէ Աստուած ենթակայ է անմիջական ճանաչողութեան։ Անիկա պիտի յիշեցնէ Սբինոզային իր իսկ անդարկութիւնը Ս. Թովմասի ուրացման թէ Աստուած կարելի է ճանչնալ ի յատկագունէ⁽⁸⁷⁾։ Թէ և կարգ մը Ս. Գրական իմաստասէրներ Աստուծոյ անմիջական յայտնութեան մասին կը խօսին, բայց պարզապէս նոյնը չէ Սբինոզայի ճանաչողական գիտութեան»։ Ենթադրեմ և կակաճառողը պիտի առարկէ թէ ոչ ոք Ս. Գրական իմաստասէրներէն պիտի ընդունի թէ մարդկային միտքը կրնայ իր սեփական գիտութիւնը յղանալ։ Ամէն պիտութիւն, պիտի աւելցնէ ան, պէտք է որ արտաքին ազդեւծ մը յառաջ գայ, թէ և ոչ անպայման զգայական ազդեւծ մը։ Ան պիտի յառաջանայ նոյնիսկ ապացուցանելու թէ ոչ մէկ յոյն իմաստասէր կը հաւատար թէ միտքը իր սեփական գիտութեան կրնար ծնունդ տալ։ Ի՞նչ է Պլատոնի այսպէս կոչուած անմիջական գիտութիւնը հիմէ ոչ վերականգնել նախագոյ գաղափարներու։ Եւ ի՞նչ են անմիջականօ-

րէն ապացուցանելի ճանչցուած Արիստոտէլի նախադրեալները՝ հիմէ ոչ բաներ՝ որոնց աղբիւրը զգայական ըմբռնողութիւնն է։ Եւ միթէ Ստոյիկեաններուն գաղափարախօսութիւնը փորձառութեան վրայ հիմնուած չէ՞ր։ Նոյնիսկ Տէքարթի ինքնածին գաղափարները կարելի է ընդունիլ՝ իր իսկ տեսանկիւնէն զիտելով, թէ ունին արտաքին ազդեւծ մը։ Սբինոզայի իր իսկ իմաստասիրական դրութիւնէն ծնած բացատրութիւնը ներհայեցողական գիտութեան մասին պիտի ընդունէր անշուշտ մեր Ս. Գրական իմաստասէրը, եթէ այդ դրութիւնը ինքն իսկ և հետեւարար տրուած բացատրութիւնը քննադատելի չըլլար։

Հյուսիս մօտ Աստուծոյ անխմանալիութեան դէմ տրուած փաստարկութիւնը աւելի ուղիղ է և աւելի բացայայտ։ Ս. Գրական իմաստասէրները միմիկ յայտարարելով, անիկա իր խօսքը անոնց ուղղելով այսպէս կը հարցնէ. — Ի՞նչպէս գրեք միմիկներդ, որ կ'առաջադրէք Աստուծոյ բացարձակ անխմանալիութիւնը, կը զանուգանուիք Ստոյիկեաններէն և Անաստուածներէն՝ որոնք կը յայտարարեն թէ անշուշտ պատճառը ամէն բանի անխմանալի է և անշուշտ անխմանալի⁽⁸⁸⁾։ Այսպէս անիկա փոխ ի փոխ կը քննէ Աստուծոյ գիտութեան անբաւարարութիւնը։

Տեսնենք թէ մեր իմաստասէրը այս հարցին ալ ի՞նչպէս կը պատասխանէ։

Նոյն հիմ պատմութիւնը պիտի ըսէ ան նախ։ Անոր կը հանդիպինք Թովմաս Ագուինացիի գործերուն մէջ⁽⁸⁹⁾, երբ կը փորձէ հերքել հակա-բանապաշտ իմաստասէրները որոնք կը յառաջադրէին գոյութեան հաւատքի խնդիր մը ըլլալը և ոչ բանականութեան։ Որովհետեւ, կ'ըսեն անոնք, Աստուծոյ մօտ գոյութիւնը և էութիւնը նոյն իմաստը կը զգենուն և այնքան ատեն որ Աստուծոյ իսկութիւնը անճանաչելի կը մնայ, իր գոյութիւնն ալ կը մնայ անբացատրելի։ Այս տեսակէտը Թովմաս Ագուինացիի, ընդդէմ հակա-բանապաշտ աստուածաբաններուն, նոյն է Հյուսիս տեսա-

(85) Cf. my Philosophy of Spinoza, I, p. 38.

(86) Eth. I, Prop. 47.

(87) Short Treatise I, 1; Cf. Sum Theol. I, 2, 1c; Cont. Gent. I, 10-11.

(88) Dialogues Concerning Natural Religion (Philosophical Works, 1854, II, p. 451).

(89) Cont. Gent. I, 12.

կէտին հետ: Բացի այն որ Քովմաս Ագուլ-նացիի մօտ խօսքը գրուած է անոնց բե-րանը՝ որոնք մերժելով որ Աստուած կրնայ բացատրուի մօքով՝ կ'ապուխին հաւատ-քին, մինչդեռ Հլուսի մօտ անկա յառա-ջագրուած է անոնց կողմէ՝ որոնք զարմեալ մերժելով Աստուծոյ մօքով բացատրելու-թիւնը, կը յարէին Սկիպտիկութեան կամ Անաստուածութեան:

Քովմաս Ագուլնացիի պատասխանը թէ Աստուծոյ գոյութիւնը զոր նշոյնիմաստ կը դաւանին ումանք իր խնկութեան հետ նոյն տեսակի սխալութիւնն՝ մը չէ, ինչ որ կրնայ հաստատուիլ ապացոցումով⁽⁴⁰⁾: Մեր փի-լիսոփան, կը խորհրդէ, աւելի լաւը պիտի տար իրբն պատասխան: Այսպէս, Հլուսի տեսակէտը՝ թէ Աստուած մը որ անճանա-չելի է գոյութիւն չի կրնար ունենալ, իր մէջ Պէրքլէյեան մօտեցում մը ունի: Առով բսել կ'ապուխ թէ գոյութիւն ունենալ կը նշանակէ ըմբռնուիլ և կամ՝ ճանչցուիլ, որով բան մը որ անճանաչելի է գոյութիւն չունի: Անկա պիտի աւելցնէ. — Եթէ մէկը իրապէս կը հաւատայ որ միայն այն բա-նեքը գոյութիւն ունին՝ որոնք ճանաչելի են, չի կրնար հաստատուիլ հաւատանք թէ Աստուած միեւնոյն աստեի կրնայ գոյութիւն ունենալ և անճանաչելի մնալ:

Բայց Ս. Գրական իմաստասէրները և իրենց խօսնակը պիտի շարունակեն չընդու-նիլ գլխաւոր նախադրեալը: Անոնք չեն ըն-դունիր թէ գոյութիւն ունենալ անպայման ճանչցուիլ կը նշանակէ: Անոնք հին ձեռի մասածողներ են: Արիստոտէլեան՝ եթէ կ'ու-զէք, Աստուածային խնդիրներու մասին Արիստոտէլի հետ իրենց ունեցած տարա-կարծութեան հակառակ, աշխարհիկ խնդրի-նեքու աղընութեամբ անոնք համաձայն են իւրար հետ: Եւ հետեւելով Ս. Գրական ի-մաստասէրներու հին սովորութեան, որ է ապացոցանել իւրաքանչիւր հաստատում, մեր խօսնակը պիտի յառաջագրէ Արիստո-տէլի այն տեսակէտը՝ ըստ որում անկա զատորոշում մը կը զննէր այն յարաբերու-թեան՝ ուր յարակից բանի համադէպ են բնութեան մէջ, միւս յարաբերութեան միջև՝

ուր յարակից բանի համադէպ չեն բնու-թեան մէջ⁽⁴¹⁾: Թարաբերութեամբ մը ուր յարակիցները համադէպ են բնութեան մէջ, Արիստոտէլ կ'եզրակացնէ որ յարակիցներէն մէկուն գոյութիւնը կը նշանակէ անպայման գոյութիւնը միւսին: Օրինակի համար, «Տէր» և «Գերի» յարակիցներու պարագային, «Տիրոջ» գոյութիւնը կ'ենթադրէ «Գերի» գոյութիւնը և փոխադարձաբար: Թարաբե-րութեամբ մը ուր յարակիցները համադէպ չեն բնութեան մէջ, Արիստոտէլ կը հետզհէնէ մեզի որ յարակիցներէն մէկը կրնայ գոյու-թիւն ունենալ աստեց միւսին: Եւ կը բա-ցատրէ զայն «Գլխութեան» և «Գիտութեան» ենթակային միջև եղած յարաբերութեան օրինակով: Այս յարաբերութիւնը, կ'ըսէ Արիստոտէլ, մէկն է անոնցիւն ուր յարա-կիցները համադէպ չեն բնութեան մէջ, ու-րովհետեւ «Գիտութեան» ենթական գոյու-թիւն կրնայ ունենալ նոյնիսկ երբ իր մա-սին «Գիտութիւն»ը չունիք: Օրինակի հա-մար, շրջանակ մը քառակուսի վերածիւն, եւ ապաքէ, միւր իմաստասէրը պիտի եզ-րակացնէ թէ տարբերութիւն մը կայ այն հաստատումին՝ թէ Աստուծոյ էութիւնը անըմբռնելի է և այն միւս հաստատումին միջև թէ Աստուծոյ գոյութիւնը որ կը նշոյնացուի իր էութեան հետ կրնայ բա-ցատրուիլ, որովհետեւ տարկա ճիշդ «Գի-տութեան» և «Գիտութեան» ենթակային ունեցած յարաբերութեան պարագան է, որով Արիստոտէլ կը բացատրէ յարաբե-րութեան այն տեսակը՝ ուր յարակիցները միշտ համադէպ չեն բնութեան մէջ և կ'ա-ւելցնէ թէ յարակիցներէն մէկը՝ «Գիտու-թեան ենթական» կրնայ գոյութիւն ունե-նալ որքան ալ «Գիտութիւն»ը այդ մասին գոյութիւն չունենայ:

Սրինոգա, Հլուս և Միլլ կը մերժեն Աստուծոյ անհունութիւնը անհուն բարու-թիւն իմաստով, անոր հակադրելով հին հարցը Զարին՝ զոր Սրինոգա կը ներկայացնէ հաստատումով թէ քրիստոսեան մէջ եղած այնքան օգտակար բաներու կարգին ոչ նուազ բանիւր ալ կան որոնք կրնան վնասակար նկատուիլ: Եւ իր հաստատումը կը պարզաբանէ ընթացիկ ցանկով մը Զարին՝

(40) Նոյն:

(41) Categ. 7, 7b, 15-35.

ՀԱՆԳԻՍՏ՝ Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԱՄԵՆ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

Էջմիածին, 25 Յունիս 1961

Պատրիարք եպիսկոպոս Տեառնեան

Պատրիարքարան Հայոց Նորասաղեմի

Սուգի մեջ է Հայ եկեղեցին եւ Սուրբ Էջմիածինը: Վաճառար է մեր սիրտը՝ ոչ եւս է Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարք Գարեգին Արքեպիսկոպոս: Կորսնցուցինք հաւատաւոր ու ոգեւոյնում մեծ եկեղեցական մը: Հանգիստ եւ խաղաղութիւն իր ջանքում հոգիին: Ափ մը լոյս Փրկչի Իջման Ս. Սեղանէն իր լոյս հոգիին: Թող Աստուած անսասան պահէ Հայց. եկեղեցին, Կ. Պոլսոյ հայոց Աթոռը եւ համայն հաւատացեալ հայ ժողովուրդը: Առաջարկում է ի Տեառն հանգուցեալ Գարեգին Պատրիարքի թաղման եւ Բառասուներին Աթոռիդ բոլոր եկեղեցիներուն մէջ կատարել հոգեհանգստեան պաշտօն:

Օրհնութեամբ

ՎԱԶԳԻՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

յանձին «փոթորիկի, հրկրաշարժի, հիւանդութեան»⁽⁴³⁾։

Հյուսիս, Ս. Գրական տունը աւելի իր մտքի հտին՝ «Անիծեալ լիցի երկիր» (Մենդ. Գ. 17), «Ապականեցաւ երկիր» (Մենդ. Զ. 11) և «Պղծեցաւ (երկիր) ի գործոց նոցա» (Սղմ. ԺԵ. (ՃԶ.) 39), կը սկսի ընդհանուր հաստատումով թէ «Ամբողջ երկիրը ... անիծուած և պղծուած է» և յետոյ կը շարունակէ թուել զանազան չարիքներ տեղեկերքի մէջ գոյութիւն ունեցող, անոնց կարգին զարգացնելով Հոպպէսի տեսակէտը պատե-

րադմի և անձնական թշնամութեանց վերաբերեալ⁽⁴³⁾։

Իսկ Ճոն Սթիւըրտ Միլլ, պատմութենէն առնելով օրինակը, ցոյց կու տայ թէ անցեալ դարերու տարածքին մարդկային ցեղի վիճակը այնքան ալ միտմարական չէ եղած⁽⁴⁴⁾։

Թրգմ. Վ. Ա. Գ. H. A. WOLFSON
եւ Ա. Ս. Պ. Harvard University

(Մնացաւ յաջորդիւ՝ 3)

⁽⁴³⁾ Dialogues Concerning Natural Religion, Part X (Op. Cit., II, pp. 496f.).

⁽⁴⁴⁾ «Theism, Part II: Attributes», op. cit., p. 192.

⁽⁴³⁾ Eth. I, Appendix (Op., II, p. 79, II. 18-20).